
JADWIGA WINIDOWA*

Zmiany strukturalne i kierunki przemian w urbanizacji krajów Azji

Ostatnie lata przyniosły szereg wartościowych publikacji na temat zagadnień urbanizacyjnych w krajach Azji. Autorzy prac, m.in. R.A. Hackenberg (1980), S.H. Preston (1971), R.J. Pryor (1977, 1979), dokonali analizy współczesnych tendencji miejskich w kontekście gwałtownego wzrostu ludności oraz roli miast w tych krajach. Ich dopełnieniem są badania prowadzone pod auspicjami ONZ, zwłaszcza Komisji Ekonomiczno-Społecznej dla Azji i Pacyfiku. Kraje Azji Południowej i Południowo-Wschodniej charakteryzują się wysokim tempem wzrostu liczby ludności miejskiej, przy jeszcze niskim poziomie urbanizacji. Spośród czynników, warunkujących tempo wzrostu miast, decydujące znaczenie mają silne ruchy migracyjne i wysoki przyrost naturalny ludności. Podstawowym problemem większości krajów tego regionu są trudności gospodarcze, którym towarzyszy deficyt żywności. Sytuację komplikuje - wspomniany wyżej - wysoki przyrost naturalny, którego ograniczanie nie jest sprawą łatwą. Według oceny Komisji Ekonomiczno-Społecznej dla Azji i Pacyfiku, dokonanej w 1986 r., współczynnik ten w Azji Południowo-Wschodniej kształtował się przeciętnie na poziomie 20,2% rocznie, a w Azji Południowej 20,3%. Wyjątek stanowi Singapur, gdzie osiąga wartość 11,0%.

* Zakład Geografii Regionalnej, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski.

Stopniowe zmniejszanie przyrostu naturalnego zajmuje obecnie wyjątkowe miejsce w polityce ludnościowej wszystkich państw Azji. Owo wysokie tempo wzrostu ludności, szczególnie miejskiej, zbiega się z powolnie postępującymi przemianami w wielu dziedzinach działalności gospodarczej, co zmusza do konieczności wyboru między "overurbanization" lub "overruralization". Oceny liczby ludności niektórych miast Azji, dokonane przez ekspertów ONZ, na podstawie obecnego tempa ich wzrostu do roku 2000 i 2020 przewidują, iż w roku 2000 Kalkuta może osiągnąć 15,9 mln mieszkańców, Bombaj 16,3, Delhi 11,2, Dhaka 12,0, Manila 10,5, Bangkok 9,9, Djakarta 14,3 oraz Seul 13,7 mln; zaś w roku 2020 większość spośród tych miast może przekroczyć 20 mln mieszkańców. Wydaje się to jednak być mało prawdopodobne, ze względu na ograniczoną przestrzeń oraz ich zdolność absorpcyjną w zakresie miejsc pracy i pomieszczeń mieszkalnych. Już obecnie ich wzrost jest nieproporcjonalny do możliwości zatrudnienia i wyposażenia komunalnego miast. Przykłady niebywałego nawet jak na warunki Trzeciego Świata rozrostu miast w krajach Azji są liczne. Świadczy o tym między innymi Dhaka, której liczba ludności w okresie 20 lat - 1961-1981 - wzrosła sześciokrotnie, a w ciągu ostatniej dekady międzypisowej - 1974-1981 - ponad dwukrotnie. Pełniąc najwyższe funkcje polityczne, administracyjne i kulturowe, jest jednym z najbardziej dynamicznie rosnących miast Bangladeszu.

Wobec nie kontrolowanej migracji ludności w krajach Azji, obszarami przyjmującymi migrantów są przede wszystkim największe miasta, co sprawia, iż tempo ich wzrostu jest największe. Jeśli tendencja ta utrzyma się nadal, wówczas oceny ekspertów ONZ przestaną być "science fiction". Kierowanie emigracji do miast średnich i małych, a nawet tworzenie nowych ośrodków imigracji, byłoby pewnym środkiem zaradczym. Jednak wszelkie działania w tym zakresie są nieskoordynowane i mało obecnie znaczące.

Analiza współczesnych tendencji rozwoju miast w krajach Azji nie jest łatwa, zwłaszcza w zakresie studiów porównawczych. Wycinkowość badań, niekompletność statystyk, różnice w statystycznej definicji miasta, a także precyzowaniu granic obszarów miejskich, powodują, że wszelkie wartości wskaźników demograficzno-urbanizacyjnych winny być traktowane orientacyjnie.

Kraje Azji Południowej i Południowo-Wschodniej są w większości słabo zurbanizowane. W 1983 r. ludność miejska stanowiła¹: (w %) w Indiach 24, Pakistanie 29, Sri Lance 27, Bangladeszu 17, w Wietnamie 20, Tajlandii 18, Indonezji 24, Malezji 31 oraz na Filipinach 39. Wyższe poziomy wartości wskaźnika w Azji Wschodniej osiągnęły: Korea Południowa 62, Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna 62 oraz Tajwan 77. Silniejszy rozwój urbanizacji w krajach Azji Południowo-Wschodniej nastąpił po uzyskaniu przez nie niepodległości, podczas gdy w Azji Południowej przypada na lata siedemdziesiąte.

Ogromny napływ ludności ze wsi, wobec braku większego przemysłu w miastach, powoduje, iż imigranci znajdują zatrudnienie głównie w żywiłowo rozwijającej się działalności handlowo-usługowej. Z działalności tej utrzymuje się np. 2/3 zawodowo czynnych mieszkańców Ho Chi Minh (Sajgon). Podobne proporcje występują również w wielu innych miastach tego regionu. Miast przemysłowych jest niewiele, są to przeważnie ośrodki górnicze, bądź te, w których rozwinął się przemysł przetwórczy.

Najbardziej dynamicznie rozwijającym się działem gospodarki w ostatnim 20-leciu w większości krajów Azji Południowo-Wschodniej i Wschodniej był głównie przemysł przetwórczy. W rezultacie wzrosła nie tylko globalna wartość jego produkcji, ale także udział w wytwarzaniu dochodu narodowego. Doty-

¹ World Development Report 1985; Published for The World Bank, Oxford University Press, 1985, s. 216-217.

esy to zwłaszcza: Singapuru, Filipin, Malezji, Tajlandii, Korei Południowej oraz Tajwanu. Powszechnie obserwuje się ścisły związek między urbanizacją, a industrializacją. Procesowi uprzemysłowienia towarzyszy rozwój urbanizacji, wyrażający się wzrostem liczby miast i ludności miejskiej. Równocześnie urbanizacja jest istotnym czynnikiem rozwoju przemysłu.

Oceny współzależności procesu uprzemysłowienia i urbanizacji w wybranych krajach Azji dokonano na podstawie wskaźnika zgodności natężenia obydwu procesów². Analizą objęto lata 1960, 1970 oraz 1980 (tab. 1)

Tabela 1

Zatrudnienie w przemyśle a ludność miejska²
w wybranych krajach Azji w latach 1960, 1970, 1980

Kraj	Lata			Kierunek zmian między początkowym a końcowym okresem
	1960	1970	1980	
Filipiny	51,7	47,7	47,2	↓
Indonezja	54,1	41,9	54,5	↑
Malezja	51,9 (1955)	55,1	48,5	↓
Tajlandia	35,8	35,1	45,0	↑
Korea Płd.	33,2	51,3	52,7	↑
Tajwan	34,1	45,3	62,6	↑
Indie	61,1	55,3	52,0	↓
Pakistan	79,9	74,2	68,9	↓
Sri Lanka	86,9 (1955)	67,9	63,6	↓
Bangladesz	63,5	39,8	50,0	↓

Ź r ó d ł o: Obliczenia własne na podstawie danych ONZ i Banku Światowego

² Wskaźnik zgodności natężenia procesu uprzemysłowienia i urbanizacji - A_i - (ludność zatrudniona w przemyśle - I_i - (%)) / ludność miejska - U_i - (%)) x 100).

$$A_i = \frac{I_i}{U_i} \times 100$$

Dane uzyskane z obliczeń ukazują wyłącznie tendencje w zakresie badanego zagadnienia³. W okresie 1960-1970 jedynie w dwóch analizowanych krajach w Korei Południowej i na Tajwanie rozwój urbanizacji postępował wolniej w stosunku do industrializacji, a w 10-leciu 1970-1980 ponadto w Indonezji i Tajlandii. Natomiast w Azji Południowej przewaga procesu urbanizacji w stosunku do industrializacji charakteryzowała wszystkie kraje tego regionu. Przyczyną jest znaczne przeludnienie wsi oraz brak zajęć nie związanych z rolnictwem w tym środowisku.

Znajomość relacji pomiędzy poziomem urbanizacji a industrializacji jest ważna nie tylko ze względu na to, iż ukazuje warunki, w jakich postępuje rozwój gospodarki w tych krajach, ale także niezbędna przy opracowywaniu przyszłych planów gospodarczych. Rozwój przemysłu w większości krajów Azji napotykał i napotyka nadal na wyjątkowo duże trudności. Wśród nich można wymienić brak koniecznych kapitałów, wykwalifikowanych kadr, niechęć państw kapitalistycznych do wspierania tej dziedziny gospodarki, brak doświadczenia i wreszcie nie zawsze konsekwentna polityka rządów poszczególnych krajów.

Dla uzyskania pełniejszej oceny współzależności rozwoju urbanizacji i zatrudnienia uwzględniono ponadto ogół ludności zawodowo czynnej poza rolnictwem. Wskaźnik zgodności natężenia obu procesów ilustruje tabela 2.

Dane liczbowe uwiadcniają znaczne zróżnicowanie wartości wskaźnika w poszczególnych krajach, co dowodzi, iż przesunięcia z rolnictwa do innych działów gospodarki następowały w tych państwach z różną siłą. W krajach Azji Wschodniej i Południowo-Wschodniej widoczna jest tendencja zwykła wskaźnika, co potwierdza niższy wzrost urbanizacji w stosunku do natężenia zatrudnienia w zawodach nie związanych z rolnictwem. W krajach Azji Południowej miała miejsce tendencja odwrotna. Efektem tej sytuacji jest wzrastająca w miastach liczba ludności nie zatrudnionej bądź zatrudnionej dorywczo.

³ Niejednorodna statystyczna definicja miasta rzutuje na wielkość ludności miejskiej w analizowanych krajach, co nie pozwala na dokładną ocenę zjawiska.

Tabela 2

Zatrudnienie poza rolnictwem a ludność miejska⁴
w wybranych krajach Azji w latach 1960, 1970, 1980

Kraj	Lata			Kierunek zmian między początkowym a końcowym okresem
	1960	1970	1980	
Filipiny	130	151	149	↑
Indonezja	180 (1961)	181 (1971)	190	↑
Malezja	-	145	151	↑
Tajlandia	103	105	105	↑
Korea Płd.	118	121	120	↑
Tajwan	96	101	118	↑
Indie	150	136	104	↓
Pakistan	175	162	148	↓
Sri Lanka	283 (1953)	209 (1971)	209	↓
Bangladesz	254	160	243	↓

Ź r ó d ł o: Obliczenia własne na podstawie danych ONZ i Banku Światowego.

W ramach badań prowadzonych przez Komisję Ekonomiczno-Społeczną dla Azji i Pacyfiku dokonano analizy struktury zatrudnienia ludności w obszarach miejskich i wiejskich w tym regionie świata. Rolnictwo w krajach Azji daje zatrudnienie ludności w bardzo wysokim procencie i jest głównym źródłem utrzymania dla większości mieszkańców tego regionu. Badania wykazały, iż w niektórych krajach około 20 do 30% ludności wiejskiej utrzymuje się ze źródeł pozarolniczych, np. w Indonezji w 1980 r. 15% ludności wiejskiej znajdowało zatrudnienie w wiejskim przemyśle chałupniczym oraz około 12% w handlu, w Malezji odpowiednio 14% i 7%, w Sri Lance 22% i 8%, podczas gdy w Tajlandii zaledwie 5% i 3%.

⁴ Wskaźnik zgodności natężenia procesu zatrudnienia poza rolnictwem i urbanizacji - B_i - (zatrudnieni w zawodach nierolniczych - P_i - (%)/ ludność miejska - U_i - (%) x 100).

$$B_i = \frac{P_i}{U_i} \times 100$$

Kwestią kluczową jest, czy w krajach Azji, przede wszystkim w tych najbiedniejszych, istnieje możliwość zmiany struktury zatrudnienia części ludności wiejskiej. Wydaje się, iż jest to do osiągnięcia, lecz wymaga znacznej ingerencji władz i nakładów finansowych, które pozwoliłyby na rozwój i modernizację sektorów pozarolniczych. Znaczny postęp w tej dziedzinie odnotowuje się w takich krajach, jak Malezja czy Korea Południowa, a przede wszystkim w Tajwanie. W krajach tych szybko postępujący proces industrializacji, a także rozwój usług, stały się "pompą ssącą" siły roboczej z obszarów wiejskich. Konsekwencją tego jest np. w Malezji zmniejszenie udziału zatrudnienia w rolnictwie z 50,5% w 1970 r. do 40,6% w roku 1980. Pewne zmiany w tej dziedzinie następują również w Tajlandii i na Filipinach. Najbardziej zapóźnione pod tym względem są kraje Azji Południowej.

Stopniowe zmniejszanie liczby ludności zatrudnionej w rolnictwie nie musi powodować wzrostu poziomu urbanizacji; może natomiast dotyczyć przesunięcia części ludności w obszarach wiejskich do zawodów pozarolniczych. A.W. Stretton (1981) podkreśla konieczność lokalizacji inwestycji przemysłowych na wsi, aby przeciwdziałać ruchom migracyjnym i stworzyć możliwość zatrudnienia w tym środowisku. Niektóre kraje azjatyckie przyjmują już wzory japońskie, gdzie w środowisku wiejskim rolnictwo zatrudnia tylko część ludności, obok innych działów gospodarki z nim luźno bądź w ogóle nie związanych. Na Tajwanie, w Korei Południowej oraz na Filipinach dochody ludności wiejskiej z działalności pozarolniczej wynoszą odpowiednio: 50, 40 i 28% (H.T. Oshima 1976). Tajwan jest przykładem kraju, w którym program dyfersyfikacji zatrudnienia ludności wiejskiej znajduje ważne miejsce w polityce ludnościowej tego państwa. Również w Korei Południowej polityka decentralizacji przemysłu prowadzi do sukcesywnie wzrastającego zatrudnienia ludności wiejskiej poza rolnictwem. Pewien postęp w tej dziedzinie obserwuje się także w Indiach, gdzie w dużych ośrodkach wiejskich, np. w stanie

Karnataka, liczba zatrudnionych w pozarolniczych działach gospodarki wzrasta sukcesywnie (VLS Prakasa Rao 1983).

W Indonezji na Jawie już w 1971 r. 28% ludności wiejskiej czerpało dochody z działalności pozarolniczej. Lokalizacja zakładów przemysłowych między Djakartą i Bogorem oraz Surabają i Surakartą, a także w okolicy Jogakarty, zwiększyła liczbę zatrudnionych poza rolnictwem. Działalności tej towarzyszy szeroko rozwinięty handel oraz transport, dające zatrudnienie znacznej liczbie mieszkańców wyspy. Obserwuje się także ożywienie tradycyjnego wiejskiego przemysłu chałupniczego. Na Jawie istnieją nadal duże możliwości rozwoju dziedzin gospodarczych nie związanych z rolnictwem. Według D. Sumitry (1972) wyspa w 2000 r. będzie miała charakter wyłącznie miejski. Gęstość zaludnienia przekroczy prawdopodobnie 1000 os./km², a lokalizacja dalszych inwestycji przemysłowych w obszarach wiejskich oraz przewidywana zmiana struktury zatrudnienia części ludności przyspieszą ten proces. Stwarza to jednak konieczność przygotowania infrastrukturalnego zarówno w zakresie technicznym, jak i społecznym. Realizacja owych projektów wymaga jednakże znacznych nakładów finansowych i trudno przewidzieć, czy będzie to możliwe do osiągnięcia w przewidywanym okresie.

W krajach Azji Południowej wszelkie zmiany w tej dziedzinie mają przebieg bardzo powolny. Dlatego też intensyfikacja rolnictwa oraz stopniowa zmiana struktury zatrudnienia części ludności w obszarach wiejskich stały się kluczowymi problemami gospodarczymi państw tego regionu.

Innym równie istotnym zagadnieniem są działania prowadzące w kierunku eliminowania dysproporcji rozwoju miast w tych krajach. Systemy miejskie są tu wysoce spolaryzowane, a owa polaryzacja nie jest dziełem przypadku. Ewolucja rozwoju gospodarczego Azji była wynikiem określonej polityki inwestycyjnej. Kierowanie państwowych i prywatnych inwestycji przemysłowych, infrastrukturalnych i socjalnych, do dużych miast w regionach centralnych spowodowało znaczne dysproporcje między-

regionalne. Eliminowanie tych dysproporcji w oparciu o planowanie regionalne wymaga opracowania nowych planów urbanizacyjnych, uwzględniających rozwój małych miast i średniej wielkości.

Konieczność przeciwdziałania narastającym ruchom migracyjnym do miast, zwłaszcza dużych, wiąże się zatem z modernizacją wsi i koniecznością zmiany struktury zatrudnienia części ludności wiejskiej. Sugeruje się następujące kierunki rozwiązań:

- 1) rozwój wiejskiego przemysłu chałupniczego,
- 2) lokalizacja w obszarach wiejskich inwestycji przemysłowych przetwarzających lokalne surowce,
- 3) lokalizacja zakładów przemysłowych o wyższym stopniu specjalizacji, np. rozwój produkcji wyrobów artystycznych,
- 4) intensyfikacja rolnictwa, zwłaszcza towarowego,
- 5) rozwój handlu i usług,
- 6) zaopatrzenie wsi w niezbędne artykuły,
- 7) lokalizacja stacji badawczych i wyspecjalizowanych ośrodków naukowych.

Działania w tym kierunku stwarzają perspektywę rozwoju wsi, a tym samym zmniejszenia ruchów migracyjnych do miast. Winny stać się one zatem przedmiotem szczególnych trosk władz rządowych oraz znaleźć miejsce w planach gospodarczych i programach międzynarodowych organizacji.

LITERATURA

1. Hackenberg R.A., 1980, New patterns of urbanization in Southeast Asia: an assessment. Population and Development Review 6 (3).
2. Ho Samuel P.S., 1979, Decentralized industrialization and rural development: evidency from Taiwan, Economic Development and Cultural Change 28 (1).

3. Oshima H.T., 1976, Labor absorption in East and Southeast Asia: summary, perspective, prospects. *Philippine Economic Journal* 15 (1 and 2) no. 30.
4. Prakasa Rao VLS., 1983, *Urbanization in India*, Concept Publishing Company, New Delhi.
5. Preston Samuel H., 1979, Urban growth in developing countries: a demographic reappraisal, *Population and Development Review* 5 (2).
6. Pryor Robin J., 1977, The migrant to the city in South-East Asia can and should we generalize? *Asian Profile* 5 (1).
7. Pryor Robin J., 1979, *Migration and Development in Southeast Asia, A demographic perspective*, Kuala Lumpur, Oxford University Press.
8. Regers A., Williamson Jeffrey G., 1982, Migration, urbanization and Third World development; an overview. *Economic Development and Cultural Change* 30 (3).
9. Stretton A.W., 1981, The building industry and urbanization in Third World Countries: a Philippine case study. *Economic Development and Cultural Change* 29 (2).
10. Sumitro Djojohadikusumo, 1972, Strategic variables in Indonesia's long term growth. *Ekonomi dan Keuangan Indonesia* 25 (1).
11. United Nations, 1980, Dept. of International Economic and Social Affairs, *Patterns of Urban and Rural Population Growth*, Population Studies. no. 68, New York.
12. United Nations, 1981, *World Population Prospects as Assessed in 1980*, Dep. of International Economic and Social Affairs, Population Studies, no. 78, New York.
13. United Nations, 1982, *Estimates and Projections of Urban, Rural and City Populations, 1950-2025, 1980 Assessment*, New York.
14. United Nations, 1983, *Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, Study and Review of the Human Settlements Situation in Asia and the Pacific, Regional Overview*

of the Human Settlements Situation, vol. 1 i vol. 2.
Country Monographs.

15. United Nations, 1986, ESCAP Population Data Sheet The Population Division, Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, Bangkok, 1986.
16. World Development Report 1985; Published for The World Bank, Oxford University Press, 1985 s. 216-217.